

MESAI SAATLERİ EKSENİNDE OSMANLI BÜROKRASİSİNDE YARGININ BAĞIMSIZLIĞI TARTIŞMASI

Ahmet YÜKSEL *

Özet

Bu çalışma, İttihat ve Terakki Partisinin iktidarı döneminde Osmanlı İmparatorluğunda memurların mesai saatlerini düzenleme çalışmaları esnasında, Türkiye’de uzun bir maziye sahip olan, ancak “kuvvetler ayrılığı” ve “mahkemeler bağımsızdır” gibi kavramlar üzerinden yeni yeni dile getirilmeye başlanan adli kuvvetin mülkî vesayet altına girme yönündeki direnç gösterisinden kısa, ama ilginç bir kesit sunmaktadır. Sunumun bir bütünlük içerisinde sergilenbilmesinin, ancak incelenen döneme gelinceye kadarki süreç içerisinde yargının Osmanlı ülkesindeki varoluş biçiminin bilinebilmesine bağlı olduğu gerçeği göz ardı edilemeyeceğinden, onun bağımsızlık biçimi ve bürokratikleşme serüveni hacimsel açıdan savurduğu tüm tehditlere rağmen çalışmanın başında kendisine yer bulmuştur. Bu tehdidi göğüslemek, ayrıca çalışmanın esas kısmında yer alan bürokrat ve memurlar ile bağlı buldukları kurumların ve aralarında cereyan eden yazışma trafiğinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacağı gerçeğinden güç almıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Memurları, Mesai Saatleri, Kuvvetler Ayrılığı, Yargının Bağımsızlığı

DEBATE ON THE INDEPENDENCE OF JUDICIARY IN THE OTTOMAN BUREAUCRACY ON THE AXIS OF WORKING HOURS

Abstract

This study presents a short, however interesting selection of resistance performing of judicial force, having a long history in Turkey but newly started to be voiced over the concepts of “separation of powers” and “courts are independent”, against coming under the tutelage of the civilian in the course of fixing the working hours of civil servants in the Ottoman Empire during the reign of Union and Progress Party. Since it cannot be ignored that the availability of displaying the presentation in an integrated

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Sivas/Türkiye.
ahmetarih@hotmail.com

way is only dependent upon being aware of existence form of judiciary in the Ottoman lands during the period before the period studied, its independence form and bureaucratization adventure, despite the voluminous threats, have found a place of its own at the beginning of the study. Confronting this threat has also taken power from the fact that bureaucrats and officers with their respective institutions and the correspondence traffic that took place between them that are in the main part of the study will allow for a better understanding.

Key Words

Ottoman Officials, Working Hours, Separation of Powers, Independence of the Judiciary

GİRİŞ: YARGININ BAĞIMSIZLIĞI ÜZERİNE

Bugün devlet yönetiminin evrensel bir kuralı gibi görünen güçler ayrılığı, en az beş bin yıllık devletler tarihinin son iki-üç asrına, Türk yönetim tarihinin ise 1961 Anayasası ile başlayan devrine özgü bir niteliktedir. Adalet yönetimi dünyasının özünü “bağımsızlık” ilişkisi ile tanımlanan yargı oluşturmaktadır. Bağımsızlık ilişkisi, yönetsel açıdan iki düzeyde kendini göstermektedir. Bunlardan ilki adalet yönetimi örgütlenmesinin bir bütün olarak kamu yönetiminden/idarî bürokrasiden/genel idareden ayrılmasıdır. Türkiye’de güçler ayrılığı 1961 Anayasası ile benimsenmiş olduğundan ülkede 1960'lara kadar yargı bağımsızlığı denildiğinde daha çok bu düzey anlaşılmıştır. Adliye ile mülkiye ilişkisinde ayrışma; kurumların, iş süreçlerinin, görevlilerin ayrı ayrı uzmanlaşmasını ve birbirine karışmamasını anlatır. Bürokratik adalet yönetimi, bürokratik kamu yönetiminin paralelinde, ancak ona karşı bağımsız bir yapıdır. Kendine özgü mekanizmaları aracılığı ile bir merkezde bütünleştirilir. İkinci düzeydeki bağımsızlık ise yargıç ve savcılar görevleri sırasında hiyerarşik ilişkilerden bağışık tutarak karar almalarını sağlamaktır. Bu bağımsızlık düzeyi ise aynı bürokratik örgütlenmenin kendi hiyerarşik silsilesinde ortaya çıkardığı bir istisnadır. Bunu sağlamak için, çeşitli ülkelerde farklı mekanizmalar oluşturulmuştur. Örneğin ABD'nin bazı eyaletlerinde yargıçların siyasal bir seçimle gelmesi ve gitmesi böyle bir yöntemdir. Avrupa ülkelerinde yargıç ve savcılara tanınan kariyer güvenceleri ve personel statüleri açısından kendi kendini yönetmelerini sağlayan kurul tipi yönetsel mekanizmalar vardır. Türkiye’de de Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, yargıç ve savcılarının bağımsızlığını güçlendirmek amacıyla oluşturulmuştur.¹

Anayasa’da bağımsızlık ilişkisi; yargıç ve savcılara, mahkemelere ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’na atfedilmiştir. Anayasa’nın “mahkemelerin bağımsızlığı” başlıklı 138. maddesine göre: “Hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasa’ya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanî kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz...” Bu madde gereğince, Adalet Bakanlığı dâhil hiçbir devlet kuruluşu ve görevlisinin yargı görevleri nedeniyle yargıçlar ve mahkemeler üzerinde denetim ve gözetim yetkisi yoktur.² İşte bu çalışmada söz konusu hususların bundan yaklaşık bir asır evvel Türkiye’de konuşulmaya başlandığı ve adlî personel tarafından şiddetle benimsendiği görülecektir. Adlî personelde o algıyı ya-

¹ Esra Ergüzelöğlü Kilim, *Türkiye’de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013, s. 46-47.

² Kilim, *Türkiye’de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s. 33-34.

ratan süreci anlayabilmek içinse Osmanlı hukuk devrimini ve bürokratik adalet yönetiminin inşasını bilmek gerektiğinden Tanzimat'tan önce imparatorlukta uygulanmakta olan hukuk ve yargının bağımsızlık derecesi aşağıda kısaca aktarılmaya çalışılmıştır.

1. OSMANLI KLASİK ADALET DÜZENİ VE YARGININ BAĞIMSIZLIĞI

Osmanlı toplumu temel olarak yöneten ve yönetilenler olarak ikiye bölünmektaydı. Kamu hizmetlilerinin tümüne askeriler denilirdi. Askeriler ya da yönetenler kendi içinde ümera (ehl-i örf: sivil-asker-memur) ve ulema (ehl-i şer': adlî-dinî-ilmî görevliler); yönetilenler ise köylü ve kentli reaya olmak üzere farklı kategorilere ayrılmaktadır. Yönetenler ile yönetilenleri birbirinden ayıran en önemli özellikse birincilerin vergi vermemesi ve fiilî üretimde bulunmamasıyken, ikincilerin vergi yükümlüsü üreticiler olmalarıydı.³ Adalet dağıtmak, yönetmek, eğitmek ve aydınlatmakla yükümlü olan ulema mensupları, bu özellikleri nedeniyle toplumsal piramidin en üstünde yer almaktaydı. Kadı, müftü, müderris, naib, mülazım, imam ve hatipler bu gruptan gelmektedir. Servet ve zenginlik bakımından ümera ve ulema arasında pek bir fark yoktu.⁴

Osmanlı temel olarak çok hukuklu bir toplum modeli içinde değerlendirilir. Genel bir sınıflandırmaya göre Osmanlı'da üç tür hukuk uygulanmaktadır: Şer'î hukuk, Müslüman olmayanların kendi hukukları ve bütün uyruklara uygulanan örfî hukuk. Bu haliyle Osmanlı'da çeşitli topluluk ve cemaatlerin, kaynağını dinî kurallar ve geleneklerden alan hukukları bir arada bulunuyordu. Toplumsal yaşamın her boyutu dinsel ve cemaatlere özgü kurallara göre düzenlendiğinden, hukuk da topluluk/cemaat temelli mantığa göre işlemektedir. Uygulanan üç hukuk türü kendi içlerinde de çeşitlilik göstermektedir. Şeriat; mezheplere ve tarikatlara göre kollara ayrılmıştır. Müslüman olmayanların hukuku da dinlere göre farklılaşmıştır. Örfî hukuk da coğrafyaya, dinsel farklılıklara ya da kişilere göre uygulanan kurallar barındırarak, toplumsal farklılıkların yeniden üretilmesine katkı sağlamıştır. Osmanlı genişledikçe dinsel çeşitlilik artmış, hukuk düzenleri de çoğulculaşmıştır. Aşağıda görüleceği üzere, Tanzimat; sınırları belirli toprak parçası üzerinde eşitlik ilkesine göre uygulanan Batı modeli hukuk düzenini de bu hukukî çoğulculuğa ekleyecekti.⁵

³ Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. III, S.4-5, Ankara 1965, s.141-142; İnalçık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu", *Belleterin*, C.XXIII, S. 92, Ankara 1959, s.596; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyasetin Katli*, Phoenix Yay., Ankara 2007, s. 49.

⁴ Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s. 98.

⁵ Coşkun Üçok, "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Hukuk", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II-III, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.574-579; Bülent Tahiröğlü, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.III, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 595-596.

Osmanlıda merkezde adalet yönetiminin en tepesinde Padişah ve Divan-ı Hümayun bulunmaktadır. Divan-ı Hümayun devletin bütün siyasi, yönetsel ve ekonomik işlerinin görüşülüp kararlaştırıldığı karar alma ve uygulama makamıdır. Padişahın, bazı devlet sorunlarının belirli devlet büyüklüklerinin katılımı ile oluşan kurulda görüşülmesini istemesiyle oluşan Divan-ı Hümayun, Padişah Divanı olarak da adlandırılmıştır. II. Mehmed'den itibaren Divan-ı Hümayun'a Padişahın vekili olarak Veziriazam başkanlık ederdi, ancak asıl başkan Padişah'tır. Divan-ı Hümayun; örfî hukuk kuralları koyabilir, devletin her türlü iç ve dış sorunuyla ilgilenip kararlar verebilir ve bu kararların uygulanmasını sağlayabilirdi. Divan-ı Hümayun'da şer'î (adli) yargıyı, "ehl-i şer'" denilen sınıfın şefi konumundaki Kazaskerler; örfî yargıyı ise Veziriazam ve "ehl-i örf" denilen sınıfın başında bulunan diğer yöneticiler temsil etmekteydi.⁶

Yargı örgütünün başında bulunan ve dolayısıyla ülkenin en yüksek yargıçları sayılan Kazaskerler, divanın doğal üyeleri olarak şer'î davalara bakmakla görevliydi. Kazaskerler ayrıca, bugünün Adalet Bakanı ve Hâkimler Savcılar Yüksek Kurulu'nun görevlerine benzer vazifeler üstlenmeleri nedeniyle adalet yönetimi örgütünün başı kabul edilmektedir. Kadıların atanmaları, denetlenmeleri, görevden alınmaları, yetki ve görevlerinin belirlenmesi Kazaskerlerin görev alanındadır.⁷ İlmiye sınıfının üyeleri arasından yükselen Kazaskerler Divan-ı Hümayun'un üyesi olarak devletin işleyişinde önemli görevler üstlendikleri gibi adalet ve eğitim örgütünün başında yer almışlardır.⁸

Şeyhülislam'ın ise Kazasker gibi doğrudan yargı(lama) yetkisi hiç olmamıştı. Yetkileri; fetva verme ve adalet yönetimi ile sınırlıydı. Ancak zamanla Şeyhülislamın güçlenmesiyle Kazaskerlik güç kaybetti ve 16. yüzyılın son çeyreğinde ilmiye sınıfının lideri olma özelliğini Şeyhülislama bırakmak zorunda kaldı. Şeyhülislamın Divan-ı Hümayun müzakerelerinde bulunmamalarına rağmen mühim devlet meseleleri için yapılan müşaverelerde mütalaalarının alınması, 17. asırla birlikte başlamış ve artarak devam etmiştir. 18. asırdan itibaren harp veya sulh yapılması Şeyhülislamın fetvaları alınmak suretiyle gerçekleşmeye başlamıştır.⁹ Dahası, yüksek rütbeli kadıların atanması, yükselmeleri, görev sürelerinin düzenlenmesi veya kazaların arpalık olarak verilmesi gibi konularda Şeyhülislam görev alacaktır. Kadı, naib ve müderrislerin cezalandırılması, cezalarının yumuşatıl-

⁶ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yay., Ankara 2007, s.1 vd; İbrahim Durhan, *Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 76-81; Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı I),S.31, Ankara 2000, s. 686-698.

⁷ Kılıç, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s.96.

⁸ Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yay., İstanbul 2005, s. 3 vd.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1998, s. 189.

ması veya affedilmesi de Şeyhülislamın yetki alanına girmiştir.¹⁰ Netice itibarıyla, önceleri tamamen istişarî bir makam olan Şeyhülislâmlık I. Süleyman devrinden itibaren giderek ehemmiyet kazanmış; ilmiye sınıfının başı olarak her çeşit din ve hukuk adamı tayinini yaptıktan başka, hem hükümetlerin icraatının meşruluğunun tespiti bakımından Anayasa Mahkemesi'nin gördüğü fonksiyona benzer bir görev icra etmiş hem de zamanın ihtiyaçları sebebiyle bir takım şer'î prensiplerin Padişah tarafından kanun olarak ilânında mühim rol oynamıştır.¹¹

Şer'î grup içinde fiilî rol oynayarak devlet yönetimine katılanlar ise kadılar sınıfıdır. İslam devletlerinde şer'î örgütlenmede merkezî konumda yer alan kadılar yalnız adalet dağıtmakla kalmazlar, ayrıca buldukları yerde merkezi temsil ederlerdi. Ayrıca İslam hukukunda kişiler arasındaki hukukî ihtilafları giderme yetkisi hükümdara verilmişti. Peygamberin halefi sıfatıyla ya da imam olarak kendisini halkına adalet dağıtmakla görevli sayan hükümdar bu salâhiyetini kadılar tayin ederek kullanırdı. Dolayısıyla kadılar, buldukları kazalarda hükümdarın temsilcisi olarak adeta siyasî bir egemenlik sembolü olmaktadır. Bu haliyle şer'î ve örfî hukukun uygulayıcısı olan kadının görev alanı yargı ile sınırlı değildi. Kadının mülkî ve beledî sahada da görevleri vardı.¹²

Taşrada Beylerbeyi ve Sancakbeyi denilen yöneticilerin de yargılama yapan divanları vardı. Divan-ı Hümayun'un küçük bir modelini andıran bu divanlarda bölgenin üst düzey yöneticisi ve merkez kadıları hazır bulunurdu. Divan, örfî konularda yargı yetkisini kullanırken; şer'î davalar kadıya bırakılırdı.¹³ Bazı önemli olanları ile kadıların bakamadığı bir kısım davalar da merkezdeki Divan-ı Hümayun'a havale edilirdi. Dolayısıyla Divan-ı Hümayun kadıların verdiği kararları bir üst mahkeme sıfatıyla denetleyerek gerekirse yeniden yargılama yapabiliyordu.¹⁴

Halil İnalçık, klasik Osmanlı sisteminde eğitim ve yargı fonksiyonlarının büyük bir bölümünü kontrol altında bulduran ilmiye zümresi mensuplarına daha az müdahale edildiği kanaatindedir.¹⁵ Nitekim ilmiye zümresi; mensuplarının eğitimi, tayini, terfileri, muhakemesi ve görevden alınması bakımından oldukça geniş bir otonomiye sahipti. İlber Ortaylı'nın dikkat çektiği üzere, kadının doğrudan merkeze bağlılığı, yerel otorite ve

¹⁰ Esra Yakut, *Şeyhülislâmlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitapyayınevi, İstanbul 2014, s. 37.

¹¹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2008, s.262; Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Devletinde Adli Teşkilât ve Yargılama Usulleri", *Yeni Türkiye*, (Yargı Reformu Özel Sayısı), S.10, Ankara 1996, s. 967-969.

¹² İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994, s. 3;

Kaldy Nagy, "Kadı", *El, C. IV*, (New Edition), Leiden 1997, s. 375.

¹³ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 137-140.

¹⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2004, s. 42.

¹⁵ Halil İnalçık, "The Rûznâmçe Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Müftülük Archives", *Turcica*, XX, Paris 1988, s. 254-255.

yöneticilerden bağımsızlığı, ayrıca yargı yanında mülkî ve malî konulardan da sorumlu olması, Osmanlı kadısının kendine özgü niteliklerinden olmuştur.¹⁶ Bu haliyle, Osmanlı hukuk sistemi, kadıların özgür iradelerinde kendini bulmuştur. Padişah dâhil hiçbir kişi ve kurumun tesirinde kalmadan tamamen bağımsız çalışan Osmanlı mahkemeleri, aldıkları karar itibariyle Divan-ı Hümayun tarafından denetlenmiştir. Bu bakımdan İslâm Hukuku'nda tam manasıyla "hâkim istiklâlî" prensibi geçerliliğini muhafaza etmiştir denilebilir. Nitekim mülkî âmirlerin de kadılar üzerinde kontrol yetkisi yoktur. Öte yandan mahallî yöneticiler kadıların kararı olmaksızın ceza veremeyecekleri gibi, her türlü icraatlarında meşruluk bakımından adlî kuvvetin onayına muhtaçtı. Dolayısıyla nitelikleri itibariyle eskiden beri devlet içinde imtiyazlı bir mevkide yer alan kadıların mensubu bulunduğu ulema sınıfı idareyi denetleyebilen başlıca otoriteydi. Bir bakıma idare, kadıların adlî denetimi altındaydı. İşte bu iki görevlinin yetki ve sorumlulukları arasındaki denge Osmanlı adaletinin özünü oluşturmuştur.¹⁷

İlmiye sınıfının, bu arada kadıların konumları merkezîyetçiliği zedeler görünse bile yargı bağımsızlığı bakımından olumlu bir nitelik taşımaktadır. Padişahlar tahtta kalabilmek, devlet adamları ise icraat yapabilmek için ulemanın desteğine ihtiyaç duymuşlardı. Öte yandan kadıların gelirlerini mahkeme harçları oluştururdu. Azil gibi bir nedenden dolayı kadılık görevini yapamadıkları dönemde bile mensubu oldukları ilmiye sınıfının himayesi altında müftülük veya müderrislik yapabilir ve bunun için tespit edilen vakıf gelirlerinden geçimliklerini karşılayabilirlerdi. Bu ise onları ekonomik bakımdan da merkezden bağımsız duruma getirmişti.¹⁸

Klasik dönem bahsini kapatmadan evvel son olarak, bu dönemde Osmanlı'da adlî alanın devlet tekelinde olmadığını belirtmek gerekiyor. Avrupa'da kapitalist devletle birlikte adlî alanın kural, kurum ve yöntemleriyle devlet tekelinde düzenlenmeye başlaması eğilimi, Osmanlı'da Batı kapitalizmine eklenme sürecinde, 19. yüzyıl boyunca ortaya çıkmıştır.¹⁹

2. BÜROKRATİK ADALET YÖNETİMİNİ İNŞA VE İDAREDEN AYIRMA ÇALIŞMALARI

Klasik devirde sadece kadıların değil, mahallî yöneticilerin de hem yönetim, hem yargı, hem askerlik hem de maliyeyle ilgili yetkileri vardı. Belli

¹⁶ İber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C.IX, S.1, Ankara 1976, s. 95.

¹⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2005, s.108; Özer Ergenç, "Osmanlı Klâsik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı II), S.32, Ankara 2000, s. 348; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 124.

¹⁸ İkinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, s. 47-48.

¹⁹ Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s. 94, 99.

devirlerden itibaren merkeziyetçiliği zedelemeye başlayan bu duruma, 18. asrın sonlarından itibaren fonksiyonel devlet kavramının yerleşmesi ve imparatorluğun yeniden yapılanma sürecine girmesini müteakiben II. Mahmud zamanında son verildi. Artık askerlikle ilgili işler müşir ve feriklere²⁰, vergi toplama işleri merkezden tayin edilen muhassıllara, Ceza Kanunu çerçevesindeki yargı işleri taşra meclislerine verilerek vali ve diğer yöneticilerde yalnızca mülkî yetkiler kalmıştır. Tanzimat Dönemi öncesinde yaşanan bu gelişmeler kadının, karışık bir halde bulunan fonksiyonlarında nispi bir değişmeye neden olmadı. Fakat Tanzimat'tan itibaren şer'î hükümlere dayanan kanunların yanında modern yasaların benimsenmesi kadının yargı alanındaki rolü ve nüfuzunu sınırlandıracağı gibi, 1830 sonrasında hızlanan bürokratik reformlar yargı dışı fonksiyonlarını büyük ölçüde daraltacaktı. Bu fonksiyonlar genellikle taşradaki organize kurumlara ve siyasî otoritenin temsilcilerine geçecektir.²¹

II. Mahmud devrinde özellikle nezaretlerin (bakanlık) ortaya çıkışı, Ticaret ve Maliye nezaretlerinin Şer'î Mahkemelere ait olan adlî işlevlerin bir kısmını kendinde toplaması ve ardından adlî işlevlerin gittikçe uzmanlaşan Batı modeli mahkemelere bırakılması, ulema sınıfının gücünün kırılması ve adliye ile idarenin ayrışması yolunda atılan önemli adımlardan olmuştur.²² Ardından, Meclis-i Vükela'nın (kabine/bakanlar kurulu) teşekkül etmesi ve Şeyhülislamın bu organize kurumun resmî bir üyesi olması ilmiye zümresinin nispi gücünün daralmasını beraberinde getirmiştir.²³ Bilindiği üzere, Şeyhülislamların 1826 senesine kadar müstakil daireleri yoktu. Şeyhülislam tayin edilen şahsın oturmakta olduğu konak müsait değilse münasip bir konağa geçilir ve bunun selamlık olarak kullanılan kısmında Şeyhülislam Dairesi çalışanları Meşihat'a ait işleri görürdü.²⁴ İşte Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Yeniçeri Ağasının oturduğu karargâh "Bâb-ı Meşihat/Fetvahane" olarak Şeyhülislamın resmî dairesi haline dönüştürüldü. Bu dönemden itibaren Şeyhülislamlık makamı ilmî, dinî ve adlî konulardan sorumlu bir "bakanlık" haline geldi. Şeyhülislam, önceki konumundan farklı bir şekilde, resmen yürütme organı ya da hükümet içinde yer aldı ve kabine üyesi olarak siyasî sorumluluk üstlendi.²⁵ Böylece II. Mahmud, merkezî idareyi kuvvetlendirmek amacıyla, kadınlarda yalnızca yargı yetkisini

²⁰ Muhassıl tayin olunan yerlerde; eyalet ise *Müşir* Paşa, sancak ise *Ferik* Paşalar o yerin asayiş ve disiplinini sağlayacaklardı. Bkz. Halil İnalıcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Bellekten*, C.XXVIII, S.112, Ankara 1964, s. 625.

²¹ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, Birey Yay., İstanbul 2004, s. 182-183.

²² Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s. 100.

²³ Yakut, *Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, s. 86.

²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı*, s. 195-196.

²⁵ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul 2006, s. 71.

bırakmış; Şeyhülislamı da kabineye alıp merkezî idareye bağlayarak kısmî bağımsızlığa son vermiştir.²⁶

II. Mahmud devrinde merkezde adalet yönetimi ile kamu yönetiminin örgütsel ayrışmasını ortaya koyan en iyi örnekse Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin evrim sürecidir. Bu meclis, 1838 senesinde Tanzimat reformlarını planlamak ve uygulamak, ayrıca gerekli kanun tasarılarını ve nizamnameleri hazırlamak amacıyla oluşturulmuştu. Devlet ve millet işlerinin burada görüşülüp karara bağlanmadan yürürlüğe konulmaması ilkesinin kabul edilmesiyle²⁷ Meclis-i Vala tedrici olarak hukuk alanındaki gelişmelerin merkezi haline dönüşecekti. Dahası, Meclis-i Vala, yasama (teşriî) ve danışma (istişarî) görevinin yanında idarenin yargısal yönden denetlendiği ve Tanzimat'a aykırı davranan devlet adamlarının ve memurların yargılandığı, ayrıca ceza yasası hükümlerinin uygulanması görevini üstlenen bir adlî yargı birimi haline gelmişti. Bu haliyle bugünün Yargıtay ve Danıştay'ı ile Yüce Divan'ın öncüsü, ayrıca Nizamiye Mahkemeleri'nin ilk örneği olarak kabul edilen Meclis-i Vala, klasik dönemdeki Divan-ı Hümayun'un fonksiyonlarının bir bölümünü yerine getirirken, diğer taraftan 1839 senesinde Tanzimat'ın ilanından sonra muhassıllık, memleket ve idare meclisleri adıyla taşrada oluşturulan mahallî yönetim organları da taşradaki eski divanların rolünü ifa etmeye başlamıştır. Böylece bu yeni organize kurumlar sadece kadıların yargı fonksiyonlarını sınırlamakla kalmamış, aynı zamanda yargı dışı alandaki idarî, malî ve yerel hizmetlerdeki rol ve nüfuzlarını da önemli olmaktan çıkartmıştır.²⁸

II. Mahmud devrinde atılan bu önemli adımlara karşın Osmanlı'da adalet yönetiminde bürokratik model 19. yüzyılın ikinci yarısında yerleşmeye başlamıştır. Cemaat ve konsolosluk mahkemeleri istisna edilirse, Tanzimat'a gelinceye kadar yegâne yargılama faaliyeti kadılar vasıtasıyla yürütülmüştü. Tanzimat reformlarıyla gelişmeye başlayan yeni kurum ve oluşumlar, önceki sistemi yüzyıllık bir süreç içerisinde parçalayarak yok etmiş gibidir. Bu gelişmeden adalet teşkilatı da hissesine düşeni almıştır. Nitekim imparatorluğun klasik dönem adalet yönetiminin neredeyse bütün unsurlarını yeniden inşa edilmiştir. Bu süreçte adlî-idari alanlar arasındaki işbölümü

²⁶ Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, s. 261.

²⁷ Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s. 180-181.

²⁸ Meclis-i Vala için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK Yay., Ankara 1983, s. 207-208; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yay., Ankara 1994; Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, s. 162-163, 184; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, s. 142-143; Ali Ak-yıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İletişim Yay., İstanbul 1993, s. 191 vd; Sedat Bingöl, "Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu", *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı I), Siyaset ve Teşkilat, S.31, Ankara 2000, s. 753-760.

yeniden biçimlendirilmiş, daha doğrusu kamu yönetimi, adalet yönetiminden örgütsel açıdan ayrılmıştır.²⁹

Tanzimat ile birlikte Meclis-i Vala adlî alanda reformları yürütme görevini üstlenmiştir. Meclisin bu konudaki ilk düzenlemesi 1840 tarihli Ceza Yasası'nın hazırlanması olmuştur. 1840'da Muhassıllık Meclisleri olarak kurulan, 1842'de Memleket Meclisleri adını alan ve 1849'dan itibaren Eyalet ve Sancak Meclisleri denilen taşra meclisleri merkezde bulunan Meclis-i Vala'nın taşradaki örgütü gibi çalışmış ve 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza yasaları gereğince 1864 yılına kadar yargılama yapmıştır. Şer'î suçların yanında nizamî denilen ayrı suç kategorisi bu ceza yasalarının düzenlemelelerinden kaynaklanmıştır. Reformlar sırasında Şer'î Mahkemelerin yetkilerine çok fazla dokunulmamıştır. Hatta kadılar, ulemanın taşradaki ileri gelen temsilcileri olarak meclislerde görevlendirilmişlerdir. Ancak kadının geçmişteki, kazanın amiri olma durumu ortadan kalkmış; idarî malî ve beledi yetkileri Tanzimat'tan sonra kaza müdürünün başkanlığında toplanan Kaza Meclisleri'ne (küçük meclis) geçmiştir. Bu düzenlemeyle Osmanlı İmparatorluğu'nda "kazanın; en küçük yargı çevresi anlamına gelen adlî içeriği" idarî içerikten ayrılmaya başlamıştır.

Memleket Meclisleri ise eyalet merkezlerinde vali; sancak merkezlerinde kaymakam başkanlığında; maliye temsilcisi (defterdar), belde yargıcı (kadı veya naib), müftü, halkın ileri gelenlerinden seçilmiş dört kişi, gayrimüslimlerin ruhanî liderleri ile belediye temsilcilerinden oluşmuştur. Bu meclisler vergi toplamanın yanında Tanzimat Fermanı ile getirilmiş yeniliklere aykırı davranan idareci ve sivilleri yargılamak ve gerektiğinde cezalandırmakla görevlendirilmiştir. Netice itibariyle, Tanzimat'tan itibaren taşrada teşekkül eden mahallî meclisler, kadıların klasik Osmanlı sisteminde üstlendiği nispi rolü azalttığı gibi, onları yargı alanındaki fonksiyonlarını da ilmiye zümresi mensubu olmayan kişilerle paylaşmak durumuyla karşı karşıya getirmiştir.³⁰

Yasama, yürütme ve yargı otoritelerinin tek elde, aynı memurlar ve meclislerde toplanması, biraz da Tanzimat ricalinin aralarındaki rekabet ve çekişmeler ülkede adaletsizlik ve karışıklığa yol açmıştır. Meclislerin iş yükü hayli ağır olduğundan yargıya yeterince zaman ayıramamışlardır. Böylece Tanzimat meclislerinin adlî ve idarî yetkilerinin birbirinden ayrılması gündeme gelmiş, 1854 senesinde oluşturulan Meclis-i Âli-yi Tanzimat adlı kurul bu yolda atılan ilk adım olmuştur. Çünkü kendisinde sadece adlî yetki bira-

²⁹ Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s.86; Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, s.539; Ahmet Akman, "Osmanlı Devletinde Hukuki Yapı ve Adlî Teşkilatta Tanzimat Sonrası Gelişmeler", *Yeni Türkiye*, (Yargı Reformu Özel Sayısı), S.10, Ankara 1996, s.1008.

³⁰ Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s.188-190; Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, s. 185.

kılan Meclis-i Vala'nın yasama, idarî ve malî yetkileri bu yeni kurula devredilmiştir. Ayrıca bu iki meclis belirli günlerde kabine ile birleşerek Meclis-i Âli-yi Umumî adında bir yüksek meclis haline gelmiştir.³¹ Ancak bütün bu meclisler, Şer'î Mahkemelerin yetki alanlarında görevler üstlenedursunlar adliye ile idarenin ayrışmasını sağlayamamışlardı. Osmanlı ülkesinde Batı tarzı mahkemelere asıl modelliği Ticaret Mahkemeleri yapacaktı. İstanbul'da Ticaret Nezareti'nin bünyesinde oluşan bu mahkemelerin kuruluşu tam anlamıyla 1860 yılında "Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl" ile tamamlanmış ve böylece bunlar Şer'îye Mahkemeleri'nin dışında taşrada kurulan ilk mahkemeler olmuşlardır.³²

1864 tarihine gelindiğinde, devletin taşra teşkilâtını düzenlemek üzere hazırlanıp öncelikli olarak Tuna Vilayeti'nde uygulanan Vilayet Nizamnamesi ile devletin mülkî taksimatı değiştirilerek ülke toprakları vilayet, liva, kaza, nahiyeye ve köy olarak bölünmüş, vilayetlerin başına vali, livaların başına mutasarrıf, kazaların başına kaymakam getirilmişti. Ayrıca 1864 Vilayet Nizamnamesi ile idarî yetkileri olan vilâyet ve liva meclisleri oluşturulmuş, bundan da önemlisi Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez Şer'îye, Cemaat ve Ticaret mahkemelerinin dışında ve onlardan ayrı olarak yalnızca yargı görevi yapmak üzere Avrupa örneğine göre Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştu. Halk tarafından seçilmiş üyelerden oluşan bu mahkemelerle, halkın genel problemlerin çözümüne katılması ve çıkarlarını bizzat koruması imkânı getirilmişti.³³ Söz konusu nizamname ve onunla birlikte uygulamaya ilişkin çıkarılan talimatnameyle Nizamiye Mahkemeleri dört dereceli bir sisteme oturtulmuştu. Buna göre; her nahiyeye merkezinde, konusu 40 kuruşu geçmeyen basit hukukî ihtilafları görmek üzere üyelerini ihtiyar heyetinin teşkil ettiği bir Sulh Meclisi kurulacaktı. Her bir kaza merkezinde, Şer'î Mahkemenin yanı sıra, şer'î hâkimin başkanlığında bir Meclis-i Deâvi oluşturulacaktı. Sancak merkezlerinde, Şer'î Mahkemelerin yanında ve onlardan ayrı olarak birer *Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet* kurulmuştu. Vilayetlerde ise Büyük Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet bulunacaktı. Kısacası, Tanzimat'ın hemen akabinde kurulan ve Nizamiye Mahkemelerinin esasını oluşturan taşra meclislerinden farklı olarak, yargı ve idare güçleri bahsedilen meclislerle birbirinden ayrılmış, böylece yeni kurulan mahkeme-

³¹ Halil İnalıcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yay., Ankara 2006, s.278-279; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, s. 138, 144.

³² 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda 120 Ticaret Mahkemesine ulaşılmıştır. Bu mahkemeler 1876 yılında Ticaret Nezareti'nden ayrılarak Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bkz. Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi*, s.191-192; Akman, "Osmanlı Devletinde Hukuki Yapı ve Adli Teşkilatta Tanzimat Sonrası Gelişmeler", s.1011.

³³ M. Tayyib Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkisi", *Bellekten*, C. XXXI, S.121, Ankara 1967, s.110; Ercüment Kuran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti'nde Adli İslahat", *Yeni Türkiye*, (Yargı Reformu Özel Sayısı), S.10, Ankara 1996, s. 993.

lerin bağımsızlığı sağlanmak istenmiştir. Böylece, her kaza merkezinde varlığını koruyan Şer'î Mahkemelerin yanında önce Ticaret daha sonra da Nizamiye mahkemelerinin kuruluş süreci tamamlanmış oluyordu. Mahallî idarelere ilişkin görev ve yetkilerini, oluşturulan yeni meclislere devretmek durumunda kalan kadılar ise Şeriat Mahkemelerinin yanında Nizamiye Mahkemelerinin de başkanı olmuştur. Mahkemelerin, kadının dışındaki üyelerinin yarısı Müslüman ve diğer yarısı ise Gayrimüslimlerden oluşmuştur. Öte yandan Konsolosluk ve Cemaat mahkemeleri ile beraber düşünüldüğünde ortaya çıkan yeni durum idare edilmesi zor bir görüntü arz etmekteydi. Şeriat ve Cemaat mahkemeleri yalnız evlenme, boşanma ve miras hukuku ile ilgili davalara bakacak, Nizamiye Mahkemeleri ise hukuk ve cinayet davalarıyla Ticaret Mahkemelerinin yetkileri dışında kalan davaları görecek. Dahası, mahkemelerin kurumsal bağlantıları mevcut şablonun daha fazla bulanıklaşmasına yol açmaktaydı. Örneğin Ticaret Mahkemeleri Ticaret Nezareti'ne; Şer'î Mahkemeler Meşihat'a (Şeyhülislamlığa) ve Nizamiye Mahkemeleri bir üst mahkeme olarak hizmet gören Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye bağlanmıştı. Konsolosluk Mahkemeleri ise Hariciye Nezareti'ne bağlıydı.³⁴

Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden süreçte ortaya çıkan bu dağınık hukuk sistemine³⁵ bir çekidüzen verme kaygısı ve yargının idareden ayrılması gayreti, yargı sistemindeki son büyük reorganizasyon olan Adliye Nezareti'nin teşekkülüyle doruğa ulaşmıştır. Çavuşbaşıklık'tan³⁶ Divan-ı Deâvi Nezareti'ne (1837) dönüştürülen, sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti (1870) ve nihayet Adliye Nezareti (1876) adını alan kurum, o zamana kadar Hariciye Nezareti'ne bağlı bulunan Mezahib Dairesi'ni de bünyesine alarak Adliye ve Mezahib Nezareti şeklinde anılmaya başlanmıştır.³⁷ Esa-

³⁴ Mahkemeler için bkz. Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, s. 163-172; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 279-283; Yakut, *Şeyhülislamlık*, s.111; Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi*, s. 192; Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye Ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", *AÜHFD*, C.57/2, Ankara 2008, s.226; Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s. 238-239; Akman, "Osmanlı Devletinde Hukuki Yapı ve Adli Teşkilatta Tanzimat Sonrası Gelişmeler", s.1010; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, Çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul 2000, s.300-303; Akgündüz, "Osmanlı Devletinde Adli Teşkilât ve Yargılama Usulleri", s. 977-978.

³⁵ Ayrıntı için bkz. Durhan, *Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler*, s. 139 vd.

³⁶ Çavuşbaşıklık, Osmanlı'nın kuruluş döneminden beri var olan ve Fatih Kanunnamesi'nde yer alan bir kurumdur. Divan'ın asil üyelerinden olmayan Çavuşbaşının başlıca görevleri; Divan-ı Hümayun'da düzeni sağlamak, davalı ve davacıları muhakemeye hazırlamak, mübaşirlik, verilen cezaları infaz ve malikâne sisteminin denetimidir. Divan günü hazinenin ve defterhanenin açılması ile akşamları mühürlenmesi, divan üyeleri ile ilgili bazı protokol işleri diğer görevlerindedir. Çavuşbaşılığın saraydan Babıâli'ye geçişi Adliye Nezareti'ni ortaya çıkaran süreç olarak nitelendirilir. Bkz. Muzaffer Doğan, "Divan-ı Hümayun'dan Babıâli'ye Geçiş", *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı I), S.31, Ankara 2000, s.479-480; Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbüâli (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı-Izzet Akyol, İz Yay., İstanbul, s.64, 152; Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi*, s.112-113; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 250.

³⁷ Adliye ve Mezahib Nezareti 1922 yılından itibaren Adliye Vekâleti adıyla Anadolu hükümetinde varlığını devam ettirmiş; daha sonra da yerini Adalet Bakanlığı almıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Fatmagül Demirel, *Adliye Ne-*

sında, Osmanlı Adliye Nezareti'nin asıl başlangıcı, Osmanlı yönetiminin 1868'de yargı, yasama ve icra fonksiyonlarını birbirinden ayırmaya karar vermesi; bu kapsamda Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin; Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye adında iki yeni organa ayrılmasında yatar. Bunlardan ilki danışma ve yasamanın yanında idarî davalara da bakacak, ikincisi ise adlî yargı görevi yapacaktı. İlk Osmanlı parlamentosu olan Meclis-i Mebusan'da kısa bir süre için gerçekleştirilen çalışmalar dışında tutulacak olursa, II. Abdülhamid devrinin sonlarına kadar Şura-yı Devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nun yasama organı olarak kalmıştır. Bu organ; mülkiye, maliye, evkaf, adliye, nafia ve maarif dairelerinden müteşekkildi. Bu daireler ilerleyen zaman içinde muhtelif ayrışma ve birleşmelere konu oldu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Başkanlığı ise birkaç yıl içinde bazı yeni düzenlemelerle nezarete dönüştürüldü. Esasında zaten kabinenin üyesi bulunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Başkanı şimdi sadece nazır (bakan) unvanı alıyor, böylece Adliye Nezareti bir anlamda kurulmuş oluyordu. Bu girişimin amacı ise icra karşısında mahkemelerin bağımsızlığını kuvvetlendirmektir.³⁸ Ancak yeni kurulan Nizamiye Mahkemelerinin Adliye Nezareti'nin bünyesinde örgütlenmesi, Şer'îyye Mahkemelerinin Meşihat'a bağlılığının devam etmesi ve her iki kurumun başkanlarının da Meclis-i Vükela içinde yer alması adalet düzenindeki iki başlılığı sürekli kıldı.³⁹ Her ne kadar Kanun-i Esasi'nin ilanıyla şer'î davaların Şer'îyye Mahkemelerinde, nizamî davaların Nizamiye Mahkemelerinde görüleceği (md.87) ilkesi kabul edilmişse de mahkemeler arasında hâlâ tam bir görev bölüşümü yapılamamıştı.⁴⁰ Böyle olsa bile, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile taşrada kurulan Nizamiye Mahkemeleri ve 1868'de merkezde kurulan Şura-yı Devlet (Danıştay) ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay) adalet yönetimi ile kamu yönetiminin örgütsel açıdan ayrışmasını simgelemektedir. 1875 tarihli bir adalet fermanı ve ardından gelen 1876 tarihli Kanun-i Esasi bu ayrımı kesinleştirir. Bu anayasanın adlî teşkilat ile ilgili hükümlerinde kadının yargı bağımsızlığı kabul edilmişti. Anayasanın kısa sürede yürürlükten kalkması ise adalet yönetimi reformlarının hızında bir azalma meydana getirmemiştir. Said Paşa'nun

zaretî, *Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2008; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, s. 202-203.

³⁸ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara 1991, s.239-240; Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınırı*, s.189-192; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, s.145, 184, 202-236; Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi*, s.111; Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, s.152, 175-176; Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s.188-195; Hulûsi Yavuz, "Adliye Nezareti", *TDV.İA, C.I*, İstanbul 1988, s. 389-390.

³⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s. 342.

⁴⁰ Yakut, *Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, s. 115-116.

Adliye nazırlığı sırasında, özellikle 1879 senesinde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir.⁴¹

1879 yılı gerçekten de Osmanlı adli teşkilâtında kurumsallaşma adına hayli önemli değişikliklerin yapıldığı bir yıl olmuştur. Nitekim o sene yayınlanan “Mehâkim-i Nizamiye'nin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkatı” ile adliye teşkilâtında neredeyse yeni bir sayfa açıldı. Büyük ölçüde Fransız adli teşkilâtını örnek alan bu kanun Cumhuriyet Devri adliye teşkilâtının da temelini teşkil edecek olan düzenlemeler getirdi.⁴² Nizamiye Mahkemelerinin kesin surette teşkilatlandırılması ve adli işlerle idarî işlerin birbirinden tamamen ayrılması, ayrıca Nizamî Mahkemelerin taşrada boy göstermesi bu kanun ve onunla birlikte gelen adli düzenlemelerle mümkün olabildi.⁴³ Artık Nizamiye Mahkemeleri sistemi, bir hiyerarşik düzen içerisinde olmak üzere, en aşağı seviyede nahiyelerdeki Sulh Daireleri ve onun üzerinde yer alan Bidayet, İstinaf⁴⁴ ve Temyiz mahkemelerinden teşekkül ediyordu.⁴⁵ Böylece temeli 1872 tarihli “Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamname” ile atılan ülkedeki Nizamî Mahkemelerin Bidayet ve İstinaf mahkemeleri şeklinde iki dereceye ayrılması esasına göre; kaymakamlık merkezi olan kazalarda bulunan Meclis-i Deaviler Bidayet, liva merkezlerindeki Meclis-i Temyizler hem Bidayet hem İstinaf, vilâyetlerdeki Divan-ı Temyizler ise İstinaf Mahkemesi olarak dava göreceklere.⁴⁶ Dahası 1879 senesinde çıkarılan yeni kanunlarla merkez ve vilayetlerde Adliye Müfettişlikleri oluşturuldu ve mahkemelerde savcılık (müddeiumumîlik) teşkilatı kuruldu. Ardından gelen düzenlemelerle; mahkeme dilekçelerinin mülkî amirler yerine mahkemelere verilmesi, ceza muhakemesi usulleri ile hukuk muhakemesi usullerinin gözden geçirilmesi, Adliye Nezareti'nin vazife ve teşkilat nizamnamelerinin düzenlenmesi, mahkemelerde icra memuriyetleri teşkilâtının meydana getirilmesi, Mukavelât Muharrirliklerinin (noter) tesisi, askerî ve mülkî amirlerin mahkemelere müdahalelerinin yasaklanması gibi yeni uygulamalara geçildi.⁴⁷

20. asrın başında cereyan eden ve çok kısa süren II. Meşrutiyet Devri'nde ise bir kırılma yaşanmış, 1908; tüm Osmanlı yöneticileri için, ama

⁴¹ Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s.104; Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, s.192.

⁴² Mustafa Reşit Belgesay, “Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı”, *Tanzimat*, C. I, MEB Yay., İstanbul 1999, s. 216; Kuran, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti'nde Adli İslahat”, s. 993.

⁴³ Akman, “Osmanlı Devletinde Hukuki Yapı ve Adli Teşkilatta Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, s. 1012.

⁴⁴ Bir başkan ve dört üyeden oluşan İstinaf Mahkemeleri, Bidayet Mahkemeleri tarafından görülmüş davaların tekrar ele alındığı mahkemelerdi. Tanzimat'tan sonra oluşan Osmanlı yargı düzeninde ikinci basamağı meydana getiren bu mahkeme Temyiz Mahkemelerinden bir önceki aşamayı. Bkz. Tahiroğlu, “Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, s. 597.

⁴⁵ Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, s. 192.

⁴⁶ İkinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, s.189.

⁴⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.348-349.

bilhassa Adliye bürokratları adına bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu dönemde Osmanlı hukuku ile şer'î hukuk arasındaki uyum bir nebze de olsa bozulmuştur. Başından beri her türlü işte şer'î hukuk referanslarına göre hareket edilirken, ülkenin altı asırlık siyâsî rejiminin bile değiştiği bu son devirde aynı duruma artık rastlanmaz. Bunun altında ise hukukun sekülerleştirilmesi değil, ülkenin aynı zamanda hukukçuları olan din adamlarının cemiyet ve siyaset sahasında pasifize edilmesi gayesi yatar. Öyle olsa bile bu durum, kısa bir zaman sonra hukukun tamamen sekülerize edilmesinde önemli bir atlama taşı olmuştur.⁴⁸ Bu gelişmelerle birlikte, 20. yüzyılın başlarında dahi kadıların modern yargı sisteminde nispi olarak rol oynamaya devam ettikleri söylenebilir. Nitekim Şer'î Mahkemelerde görev yapan kadılar normal olarak Bidayet Mahkemesi Reisliği yürüttükleri gibi, İstinaf Mahkemesi Ceza ve Hukuk Dairesi Reisliği görevine de çoğu kez ilmiye zümresi mensuplarının atandığı görülmektedir.⁴⁹

Hürriyet sesleri Adliye Nezaretî'nin kapısını vurduğunda, kuruluş nizamnamesine zamanla eklenen talimatnamelerle karmaşık bir yapı kazanan teşkilat, hem personel hem de büro sayısı bakımından gözle görülür bir genişlemeye uğramıştı. "Adalet" vaatleri ile iktidara gelen İttihatçılar, mevcut mekanizmanın yetersizliği karşısında şaşkınlığa düşmüşler ve en kapsamlı reform projelerini burada hayata geçirmeye çalışmışlardı. Adliye bütçesine ayrılan payın artırılması, yabancı ülkelere öğrenci gönderilmesi ve yabancı uzmanların üst düzey makamlara getirilmesi, teşkilat nizamname ve yönetmeliklerinin kaleme alınması bu kapsamda değerlendirilebilecek atılımlardır. Diğer yandan ilk hukuk dergisinin çıkarılması ve baronun kuruluşu da yine bu dönemde gerçekleştirilmiştir. İmparatorluğun sonunu getirecek asırlık sorunlar içerisinde Adliye bürokratları, beklenilenin ötesinde bir gayret göstermiş; hükümet, cemiyet, parlamento arasındaki iktidar çekişmeleri ve sonu gelmez mali açmazlar yumağında bir yandan nezaret çalışanlarının personel haklarını sağlama alacak kararları yasalaştırmaya, diğer taraftan kurumun önünü açacak reformları hayata geçirmeye çalışmışlardı.⁵⁰

II. Meşrutiyet Dönemi'nde, 1909 senesinde Kont Ostorog adlı Polonya asıllı bir uzman adalet yönetimini rasyonelleştirme projelerini uygulamak amacıyla Adliye Nezaretî'ne müşavir olmuştu. Ostorog, Batı Avrupa ile Osmanlı adalet sistemini karşılaştıran araştırmalar yaparak, adalet yönetimini Avrupa'ya benzetme amacı doğrultusunda birçok reform projesi hazır-

⁴⁸ İkinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, s. 540.

⁴⁹ Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, s. 194.

⁵⁰ Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye Ve Mezâhip Nezaretî'nde Bürokratik Reform", s. 227, 251.

lamıştı.⁵¹ Aynı sene adlî teşkilatı mülkî teşkilattan bağımsız bir şekilde örgütleyen 5 maddelik bir nizamname hazırlanmıştı. Bununla, Bidayet ve İstinaf mahkemeleri, lüzum görülen yerlerde kurulurken, İstinaf Mahkemeleri; Hukuk ve İcra daireleri olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Hukuk Dairesi, hukuk ve ticaret konularıyla; İcra Dairesi, ceza dosyalarıyla ilgilenecekti.⁵²

Adliye bürokratlarının öncelikli hedefleri olan ve üzerinde uzun zamandır çalıştıkları Teşkilat Kanunu ise 4 Haziran 1911 tarihinde yürürlüğe konulmuştu. Adliye Nezareti'nin Cumhuriyet Dönemi'ne de miras kalacak bu nizamnamesi toplam 6 bölüm ve 42 maddeden mürekkepti.⁵³ Bu şekilde adalet yönetimi ile kamu yönetimi ayrışmasının ve dolayısıyla adlî bağımsızlığın sağlanarak ulus devletin gerektirdiği koşullara kavuşmanın ardından bir sonraki aşama, adlî alandaki çok başlılığın ortadan kaldırılması olmuştur. Bu aynı zamanda Cumhuriyet dönemi reformlarının ana teması olmuştur.⁵⁴ Dolayısıyla bugünün Adalet Bakanlığı, Cumhuriyet'e devredilen bu birikim üzerinde yükselmiştir.⁵⁵

3. MESAI SAATLERİ VE YARGININ BAĞIMSIZLIĞI

Adliye Nezareti'nin kuruluşundan itibaren nezaret personelinin mesai saatlerine uymalarını temin etmek noktasında, en az teşkilatlanma ve işleyişi sağlama kadar yoğun bir çaba sarf edilmişti. Bu amaçla Adliye Nezareti'nden birbiri ardına nizamnameler ve genelgeler (talimatnameler) yayınlanmış, ayrıca imparatorluğun dört bir yanına adliye müfettişleri gönderilmişti. Mesela, adliye müfettişlerinin imparatorluk içindeki denetimlerinin devam ettiği 1910 senesinde adliye bürokratları bütün personelinin izin ve harcırah haklarını yeni baştan düzenleyen bir çalışma yapmıştı. Düzenlemeye göre; bir yıllık görev süresini tamamlamayanların izin hakkı iptal edilirken, mazeretin cinsine göre izin sürelerinin iki aya kadar uzatılabilmesi de öngörülmüştü. İzinler konusundaki inisiyatif her ne kadar memurlar lehine kullanılmışsa da izin sürelerini suiistimal eden memurların istifa etmiş sayılacaklarına hükmeden maddeler kurum içi disiplinin sağlamaştırılması amacıyla talimatnameye eklenmişti. Adliye ricali, personelin izin sürelerini maliye yetkililerine bildirmeyi zorunlu kılıp, izin zamanlarında haksız maaş alınmasının da önüne geçmek istemişti. Mesai saatlerini aksatan memurlar hakkında cezaî yaptırımlar uygulama yoluna giden nezaret yetkilileri, ayrıca yayınladıkları ayrıntılı devam çizelgeleri ile konunun has-

⁵¹ Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye Ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", s. 229; Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s. 41, 104.

⁵² Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye Ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", s. 233.

⁵³ Nizamname için bkz. *Tarin*, "Adliye Teşkilatı", n. 937, 11 Rebiyülahir 1329/30 Mart 1327/12 Nisan 1911; Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye Ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", s. 242.

⁵⁴ Kilim, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, s. 105.

⁵⁵ Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye Ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", s. 251.

sasiyetini göstermeye çalışmıştı.⁵⁶ Ancak bütün bu gayret ve hassasiyet adliye personelinin mesai saatlerine uymadıklarına ilişkin şikâyetlerin sayısında herhangi bir azalma meydana getirememiş, hatta konu devrin gazetelerine kadar yansımıştır. Nitekim Adliye Nezareti'nin, personelinin mesai saatlerine uyması yönünde hazırladığı genelgenin bir sureti *Tanin Gazetesi*'nin 9 Mart 1911 tarihli baskısında "*İntizam-ı Devam*" başlığıyla yayınlanmıştır. Buna göre; Mart ayının başından itibaren bütün hâkim, memur ve kâtipler sabahları saat 9:30'da mutlaka memuriyet mevkilerinde hazır bulunacaklardı. En geç saat 13:15'e kadar personel için tutulan devam cetvellerinin nezaret dairesindeki özel memura gönderilmesi hakkında daha önce bir tebligatla bildirilen emrin uygulanmasına bir kat daha özen gösterilecekti. İşe başlandıktan sonra bir saat kadar mahkemelerin dahilî işleri ile meşgul olunacak, bundan sonra 10:30'dan 12:00'ye kadar mevcut duruşmalar görülecekti. Yemek ve teneffüs için adli dairelerce saat 13:00'e kadar tatile girilecek, öğleden sonra ise 16:30'a kadar duruşma ve diğer görevlere ilişkin işlemlerin düzgünce görülmesine çalışılacaktı. Bu sayede adliye dairelerinin her kısmında halkın işlerinin büyük bir sürat ve dikkatle görülmekte olduğu hakkında her kesimin itimadını kazanmak mümkün olacaktı. Nezaretin son talimatı; yemek ve teneffüs için belirlenen saatten evvel daireyi terk etmek veyahut teneffüs zamanını uzatarak öğleden sonra saat 13:00'te iş başında bulunmamak gibi keyfe keder görevini ihmal edenlerin derhal nezarete bildirilmesinde asla müsamahakar davranılmamasıydı.⁵⁷

4 Haziran 1911 tarihinde yürürlüğe girdiğinden ve Adliye Nezareti'nin Cumhuriyet Dönemi'ne bıraktığı miras arasında bulunduğu yukarıda bahsedilen Teşkilat Nizamnamesi'nde de adliye personelinin mesai saatlerine ilişkin önemli düzenlemeler vardı. Memurlarının günlük çalışma süresini 6 saat olarak belirleyen nizamname, çok şikâyet edilen devamsızlıklar konusuna değinerek ayda 3 günden fazla işine gelmeyen memurlara Encümen-i İdare kararıyla ücret kesintisi yapılmasını karar altına almıştı. Mesai saatlerine itaati sağlamak adına sabah ve akşam çıkarılan devam çizelgelerini imzalamakla sorumlu tutulan adliye memurlarının, devamsızlık halinde maaşlarından yapılacak kesintilerin 1/10'dan fazla olamayacağı da vurgulanmıştı (md. 28). Ayrıca devamsızlıklar, sadece ücret kesintileri ile de geçiştirilmiyordu. Yıl sonunda Sicil Müdüriyeti devamsızlıkları hesaplayarak memurun dosyasına kaydedeceği gibi, bu kayıtlar tayin ve terfilerde de göz önünde bulundurulacaktı (md. 29).⁵⁸

⁵⁶ Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye Ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", s. 237-239.

⁵⁷ *Tanin*, "İntizam-ı Devam", n.903, 8 Rebiyülevvel 1329/ 24 Şubat 1326/9 Mart 1911, s. 2.

⁵⁸ Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye Ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", s. 246.

Esasında imparatorluk içerisinde mesai saatlerine uymayanlar sadece adliye personeli değildi. Tahmin edilmesi güç olmayacak şekilde, mesaiyi savsama alışkanlığı yıkılmaya yüz tutmuş imparatorluğun her tarafında bir bulaşıcı hastalık halini almıştı. Bu hastalığın en canlı belirtilerinden birisini 1910 senesinde görebilmek mümkündür. O yıl, imparatorluktaki bütün resmî daire ve kalemlerde görevli memurların öğleden 2,5 saat önce işleri başında bulunmaları ve öğleden 5 saat sonraya kadar vazifelerine devam etmeleri yönünde Meclis-i Vükela tarafından bir karar alınmış, bu karar Dâhiliye Nezareti kanalıyla bütün daire ve kalemlere tebliğ edilmişti. Ancak kısa bir süre sonra yapılan yoklamada, yeni mesai başlangıç saatinin 30 dakika kadar geçmiş olmasına rağmen memur ve kâtiplerin büyük bir kısmının henüz dairelerini teşrif etmedikleri saptanmıştı. Bu durum yeni usule ve onu bildirir tebligata tamamıyla aykırı bulunmuş olmasına rağmen birinci defa olduğundan şimdilik sadece memurların uyarılmasıyla yetinilmiş, ancak o günden itibaren mesaiye devam hususunda yeni usule uymayanların maaşlarından kesinti yapılması katî surette karar altına alınmıştır.⁵⁹

Hal öyle olunca, memurların mesai saatlerine uymaları, ayrıca mesai saatlerinde bir birliklilik sağlama gayreti İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara geldiği andan itibaren üzerinde en fazla durulan hususlardan birisi olmuştur. Bunun için sayısız nizamname ve talimatname yayınlanmıştır. Mesela, bütün hükümet memur ve müstahdemlerinin uymaları gereken 13 Mart 1909 tarihli talimatnamenin ilk maddesi "*belirlenen saatlerde vazifeleri başında bulunmaları ve hizmetlerinden izinsiz olarak ayrılmamaları*" yönündeydi.⁶⁰ Bir yıl sonra Meclis-i Vükela, bütün mülkî dairelerin aynı zaman diliminde işe başlayıp aynı saatte tatile girmelerinin gerek devlet gerekse vatandaşların işlemlerini görme noktasında bir düzen ve kolaylık sağlayacağı düşüncesinden hareketle mesai vakitlerinin birleştirilmesini görüşüyordu.⁶¹ Kısa bir süre sonra da memurların devam vakitlerine uymaları ve o günden itibaren uymayanların maaşlarından kesinti yapılması Meclis-i Vükela tarafından kesin surette karar altına alınmıştı.⁶²

Nihayet 1911 senesi sonunda, Meclis-i Vükela tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün resmî dairelerin mesai saatlerinin birleştirilmesi yönünde bir karar alınmış, bu karar padişahın iradesiyle⁶³ kanunlaştırılmış-

⁵⁹ BOA, DH.EUM.THR,38/65; 15 Haziran 1326/28 Haziran 1910.

⁶⁰ BOA, DH.MUL, 3-2/65; 13 Ramazan 1327/28 Eylül 1909.

⁶¹ BOA, BEO, 3762/282135; 16 Mayıs 1326/29 Mayıs 1910.

⁶² BOA, DH.EUM.THR,38/65; 15 Haziran 1326/28 Haziran 1910.

⁶³ Meclis-i Vükela çalışma içerisinde de dikkat çekildiği üzere, basit anlamda bir Bakanlar Kurulu niteliğindedir. Bu kurul haftada iki kez Sadrazamın başkanlığında toplanır ve devleti ilgilendiren önemli işleri görüşürdü. Kararlar çoğunluk usulüyle alınır ve Padişaha bir mazbata ile sunulurdu. Bunlardan tatabik edilmesi uygun görülürler, dine dokunmadığı takdirde Padişahın bir hatt-ı hümayunu ile kanun niteliği kazanır ve yürürlüğe girerdi. Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s. 119.

tı. Buna göre, bütün memur ve müstahdemler belirlenen vakitte işleri başında bulunacak, mazeretsiz olarak gelmeyenlere veya belirlenen saatten evvel gidenlere ilk defa için uyarı yapılacak, mesai saatinin ikinci defa ihlal edilmesi durumunda ise ilgili memur istifa etmiş sayılacaktı. Bu yeni mesai kanunu 10 Ekim 1911 tarihli Sadaret tezkeresiyle nezaretlere bildirilmiş, onlardan da kendilerine bağlı merkez ve vilayetlerdeki bütün resmî dairelere telgrafla tebliğ edilmesi istenmişti.⁶⁴ Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti 29 Ekim 1911 tarihinde bütün vilayet ve livalara yeni kanunun uygulanması gerektiği yönünde bir tebligatta bulunmuştu.⁶⁵ Bu tebligat aynı zamanda imparatorluk zemininde mesai temelinde yükselecek ve bazen gerginliğe varacak bir bürokratik kargaşanın başlangıcıydı. Nitekim nezaretin tebligatının üzerinden daha bir hafta geçmişti ki, İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı Geyve Kaymakamlığı'ndan yeni mesai kanununun adliye memurları ile jandarma kumandanlarını kapsayıp kapsamadığı yönünde bir soru geliyordu.⁶⁶ 6 gün sonra, Dâhiliye Nezareti'nden İzmit Mutasarrıflığı'na yazılan cevapta "bütün memurların düzenli olarak vazifelerine devam etmeleri hususu Sadaret'ten bir genelge şeklinde bildirilmiş olduğundan diğer memurlara bağlı buldukları birimlerce tebligatta bulunmuş olması tabiidir" denilmişti.⁶⁷

Yeni mesai kanununun yol açtığı bürokratik karmaşayı ya da yetki çatışmasını açığa vuran ikinci soru yine 5 Kasım 1911 tarihinde, ama bu kez Tekfurdağı Mutasarrıflığı'na bağlı Çorlu Kaymakamlığı'ndan geliyordu: "Mazeretsiz işe gelmeyenlerle tespit edilen vakitten evvel gidenlere ilk olarak uyarı yapılması, aynı hatayı tekrarlayanlarınsa istifa etmiş sayılmaları usulü hangi memurlar vasıtasıyla ve ne şekilde icra edilecekti? Çünkü Kaymakam Bey'e göre, Dâhiliye Nezareti'nin bu husustaki tebligatı yeterince açık değildir, bu nedenle tatbik edilecek muamelenin izahı gerekmektedir. Dahası, Kaymakam Bey sanki imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşanacak olan adliye-idare çatışmasını önceden sezmişçesine oldukça gerçekçi bazı açıklama ve çıkarımlarda bulunmuştur. Onun ve aynı zamanda hakikatin bir ifadesi olmak üzere, hükümetin bir kazadaki en büyük memur ve reisi Kaymakamdır. Bu münasebetle kazadaki bütün memurlar üzerinde denetim hakkı vardır. Bu noktadan hareketle memurların mesai saatlerine uymalarını sağlama vazifesinin Kaymakam tarafından yerine getirilmesi doğaldır. Ancak Kaymakamın böyle bir görevi üstlenmesi gerekirse kendilerinin bağımsızlığından bahseden adliye memurlarının direnişiyle karşıla-

⁶⁴ BOA, DH.MTV, 14/10; 27 Eylül 1327/10 Ekim1911.

⁶⁵ BOA, DH.MTV, 14/10; 16 Teşrinievvel 1327/29 Ekim 1911.

⁶⁶ BOA, DH.MTV, 14/10; 23 Teşrinievvel 1327/5 Kasım1911.

⁶⁷ BOA, DH.MTV, 14/10; 29 Teşrinievvel 1327/11 Kasım1911.

şılması oldukça yüksek ihtimaldir. Bu ihtimali göz önünde bulunduran Çorlu Kaymakamı yukarıdaki sorusuna biraz daha açıklık getirmektedir: Devam hakkındaki umumî programa aykırı olarak devamsızlığı saptanan bir mahkeme reisine, müddeiumumî (savcı) muavinine veyahut mahkeme kâtiplerinden birine lazım gelen uyarı kim tarafından yapılacaktır? Bir de Posta ve Telgraf, Rüsumat, Ziraat Bankası, Düyun-u Umumiye gibi daireler memurlarının yanı sıra doğrudan doğruya mülkiye memurlarının maiyeti olduğu halde, son düzenlemenin doğurduğu boşluktan yararlanarak kendilerini bir tür bağımsızlığa nail olmuş olarak gören Jandarma zabıtlarına bahsedilen Padişah iradesi ne şekilde ve kimin tarafından tatbik edilecektir?⁶⁸

Bu açıklama ve soruların işlendiği evrak bir gün sonra, 6 Kasım 1911 tarihinde Tekfurdağı Mutasarrıflığı'nın bağlı olduğu Edirne Valiliği kanalıyla Dâhiliye Nezaretine ulaştırıldı.⁶⁹ Nezaret 13 gün sonra, 19 Kasım 1911 tarihinde Valilik üzerinden Kaymakamlığa cevap verdi. İçeriği; Geyve Kaymakamlığı'na gönderildiği gibi, "memur ve müstahdemlerin devam suretleri hakkında Meclis-i Vükela tarafından alınan karar Sadaret Makamından tamamen ilan edilmiş olması hasebiyle diğer memurlara bağlı buldukları daireler tarafından tebligat icra edilmiş olması tabiidir" şeklindeydi. Ama bu kez nezaretçe önce yargı mensuplarının neden bağımsız olması gerektiğine, ardından da mesai konusuna özel olmak üzere, mülkî vesayet altında bulundurulmalarında bir sakınca olmadığına ilişkin bir açıklama yapma lüzumu hissedilmişti. İlgili evrakta kaydedildiği üzere, "adaletin dağıtım merkezi (*merkez-i tevzii*) olması münasebetiyle Adliye Nezaretine bağlı memur ve müstahdemlerin davranış ve hareketlerinde daima cezalandırılmalarını gerektirir bir halin ortaya çıkmasına ihtimal verilmez. Ancak böyle olsa bile, mülkiye memurları; bütün daireler üzerinde denetim hakkına sahip olduğundan diğer dairelere uygulandığı şekilde, adliye memurlarından da devam etmeyenlerin vazife başına davet edilmelerine ve alınan karar hükümlerinin uygulanmasına her zaman yetkilidirler. Bu noktadan hareketle Dâhiliye Nezareti, valiliklere bağlı mülkiye memurları tarafından devamsızlıkları ihbar olunacak adliye memurları hakkında da Padişah iradesinin tamamıyla uygulanmasını ve bunun ilgili memurlara tamamen tebliğ edilmesini bildirmiştir.⁷⁰

Bu talimat üzerine Edirne Valisi hemen işe koyulacak, vilayetteki adli idarî bütün birimlere "mülkiye memurlarının bütün daireler üzerinde denetim hakkı olduğundan ve diğer daireler memurları gibi adliye memurlarının-

⁶⁸ BOA, DH.MTV, 14/10; 23 Teşrinievvel 1327/5 Kasım 1911.

⁶⁹ BOA, DH.MTV, 14/10; 24 Teşrinievvel 1327/6 Kasım 1911.

⁷⁰ BOA, DH.MTV, 14/10; 6 Teşrinisani 1327/19 Kasım 1911.

dan da devam etmeyenlerin vazife başına davetleriyle mevcut karar hükümlerinin icrasına her zaman yetkili bulduklarından bahisle kendisine bağlı olan mülkî memurlar tarafından devamsızlıkları haber verilecek adliye memurları hakkında yeni mesai kanununun eksiksiz uygulanacağını” tebliğ edecektir. Bu bildirim ise vilayetteki adliye memurlarını rahatsız edecek ve sesleri İstanbul’a, Adliye Nezareti’ne kadar ulaşacaktır. Bunun üzerine o yılın son gününde, 31 Aralık’ta Adliye Nezareti’nden Dâhiliye’ye “Edirne Vilayeti’nin Devam Hakkındaki Tebligatına Dair” başlıklı ve biraz da şikâyet yollu bir yazı ulaşacaktır. Yazının ekleri arasında, devam hususunda dikkatsizlik göstermiş memur ve müstahdemler hakkında uygulanmak üzere çıkarılan kanunun tebliğini içerir olarak Edirne valilik makamından İstinaf Savcılığı’na yazılan tezkerenin sureti de vardır. Adliye Nazırı’na göre Edirne Valisi yetki alanını aşmıştır. Çünkü Nizamiye Mahkemelerinde görevli hâkim ve memurlar ile nezaretin idarî kısmında çalışan memur ve müstahdemlerin vazifelerine nasıl devam etmeleri gerektiğini gösterir özel kanun ve nizamlar mevcuttur. Ayrıca kendi nezareti tarafından son mesai kanunu 29 Ekim 1911 tarihinde bütün Vilayet İstinaf Savcılıkları’na tebliğ edilmiştir. Bu şekilde adliye memurlarının mesaiye devam etme ve görevlerini yerine getirme usulleri teminat altına alınmıştır. Hepsinden de öte adliye memurlarından görevini yapmakta kusur ve tembellikleri görülenler hakkında gerekli muamelenin yapılması usulen adlî kuvvete ait vazifelerdendir. Bütün bu nedenlerden ötürü adlî personelin mülkiye memurlarınca denetim altına alınmaya çalışılması caiz değildir. Kaldı ki öyle bir hadise her şeyden evvel kuvvetler ayrılığı esasına ve kanun hükümlerinin gereğine tamamiyle muhalif olacaktır. Şimdi Adliye Nazırı’nın arzusu; bütün dikkat çektiği noktaların göz önünde bulundurularak Edirne Valiliği’nin İstinaf Savcılığı’na gönderdiği tebligatın gerektiği şekilde yeniden düzenlenmesi ve neticeden kendisinin haberdar edilmesidir.⁷¹ Adliye Nazırı’nın bu talebi, bahsedilen şikâyet ve açıklamalarıyla birlikte, ayrıca herhangi bir itirazla karşılaşmadan Dâhiliye Nezareti’nin 9 Ocak 1912 tarihli bir yazısıyla Edirne Vilayeti’ne iletilmiştir. Bu iletide, bir öncekinin aksine, mesai saatlerine dikkat göstermeyen adliye memurları hakkında gerekli işlemi yapma sorumluluğunun usulen adlî kuvvete ait olduğuna, ayrıca onların mülkiye memurlarının denetimi altında bulundurulmasının uygunsuzluğuna dikkat çekilmişti. Sonra da Adliye Nazırı tarafından kuvvetler ayrılığı esasına ve kanun hükümlerinin gereğine muhalif olduğu tespit edilen tebligatın düzeltilmesi lüzumu ifade edilmişti.⁷²

⁷¹ BOA, DH.MTV, 14/10; 18 Kânunuevvel 1327/31 Aralık 1911.

⁷² BOA, DH.MTV, 14/10; 27 Kânunuevvel 1327/9 Ocak 1912.

Görüldüğü üzere, yeni mesai kanununun uygulanması aşamasında adliye ve idare arasında yaşanan hadiselerde şimdiye kadar herhangi bir fiilî müdahale söz konusu değildir ve nezaretler arasındaki birkaç yazışma neticesinde pürüzler giderilmiş gibidir. Ancak imparatorluğun bazı birimlerinde mülkiye memurlarının yeni mesai kanununu hemen uygulama sahasına aktarmaları idare ile adliye arasında daha ciddi sürtüşmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Edirne Valisi'nin tebligatından dolayı Adliye ve Dâhiliye nezaretlerinin karşı karşıya geldiği 1911 Aralık'ında, Aydın Vilayeti'ne bağlı olan Çine Kazası'nın kaymakamı da bahsedilen türden bir sürtüşmenin yaşanmasına sebebiyet vermişti. Aydın Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiği üzere, Çine Kaymakamı "mesaiye devam etmediği tespit edilen memurların ilkin uyarılması, ikinci defada memuriyet kayıtlarının silinmesi" şeklinde kabul edilen yeni mesai kanunu doğrultusunda Çine'deki bütün memurlar için bir devam jurnali hazırlatmıştı. Bunu yaparken de fikir alışverişinde bulunduğu kaza amirlerinin hepsinden mutlak onay almış, ardından kanunun uygulanmasına girişilmişti. Bu kapsamda bütün devamsızlık gösteren veya izin sürelerini geçiren memurlar tespit edilmiştir. İlk tespitlere göre, Çine icra memuru izin süresini 7 gün geçirmişken, savcı muavini de izin süresi dolmuş olmasına rağmen zamanında dönüş yapmamıştı. Mesai kavramının bu şekilde önemsizleştirilmesinin kazadaki diğer memurlara sirayet etmesinden ve kötü örnek oluşturmasından korkan Kaymakam Bey, hükümet reisi sıfatıyla ve Padişahın iradesinin hükümlerini korumak gayesiyle bahsedilen adli personelin maaşlarından kesinti yaptırmıştı. Bu hareketi, mahkemelerin bağımsızlığına bir tehdit olarak değerlendiren Çine Mahkeme Başkanlığı ve Savcı Muavinliği, Kaymakam'ı Aydın İstinaf Savcılığı üzerinden Adliye Nezareti'ne şikâyet etmişlerdi. Adliye de şikâyeti aynı şekilde Dâhiliye Nezareti'ne iletmişti. Bunun üzerine durum Aydın Vilayeti'nden soruldu. Aydın Valisi ise 27 Aralık 1911 tarihinde adliye personelinin hiç hoşuna gitmeyecek bir cevap kaleme aldı. Çünkü Kaymakamın başvurduğu yöntemin mahkemelerin bağımsızlığına müdahale anlamına gelmediğinden ve gelemeyeceğinden bahsediyordu. Ona göre; mülkî amirlerin bütün memurların mesaiye düzenli bir şekilde devam etmelerini sağlama noktasında inkâr edilmesi güç bir denetim ve gözetim hakları vardı. Valinin, Dâhiliye Nezareti'nden isteği ise en az açıklamaları kadar adli personelin canını sıkacak türdendi. Zira durumun, izah etmeye çalıştığı şekilde Adliye Nezareti'ne, oradan da gerekli mercilere bildirilmesini istiyor, bir de neticeden kendisine bilgi verilmesini temenni ediyordu.⁷³

⁷³ BOA, DH.MTV, 14/10; 6 Muharrem 1330/27 Aralık 1911.

Temennisi, kesin ve keskin yazısıyla birlikte, 3 Ocak 1912 tarihinde Dâhiliye'den Adliye'ye havale olundu.⁷⁴ Bu kez Adliye Nazırı adına sözü nezaret müsteşarı aldı ve 25 Ocak 1912 tarihli cevabî yazısına; o ana kadar Aydın Vilayeti ile Dâhiliye Nezareti arasında gerçekleşen bütün yazışmaları mütalaa ettiğiine dair bir girişle başladı ve şu şekilde devam etti: "Mahallî bildirimden anlaşıldığı üzere, mevcut şikâyet Çine icra memuru ve savcı muavininin uygunsuz davranışlarından kaynaklanmıştır. Böyle bir durumda doğal olanı, gereğinin yapılmasıdır. Bu ise Adliye Nezareti'ne ait vazifelerdendir ki zaten mevzubahis memurlar hakkında gerekli tahkikatın başlatılması için ilgili savcılığa bildirimde bulunulmuştur. Ayrıca, 28 Aralık 1911 tarihli yazımızda da (bkz. Edirne örneği) ayrıntılı olarak bildirildiği üzere, Nizamiye Mahkemeleri hâkim ve memurları ile adliye personelinin mesaiye devam şekilleri esasında kanunlar ve özel nizamla bağlıdır. Vilayet İstinaf Savcılıkları'nın tümüne gerek bahsedilen kanun ve nizamla gerekse son mesai kanununa riayet etmeleri yönünde sıkı tembihlerde bulunulmuş, böylece adlî personelin çalışma saatlerini aksatmamaları teminat altına alınmıştır. Dolayısıyla dışarıdan müdahaleyi gerektirir bir husus söz konusu değildir." Bu açıklamanın ardından Müsteşar Bey, Aydın Valisi'nin dikkat çektiği mülkiyenin bütün memurlar üzerinde denetim hakkı bulunduğu iddiasını ise "deliller göstererek (*irâd-ı delail*) ispatlanmasına dahi gerek duyulmayan" bir husus olarak nitelendirmiştir. Ama böyle demiş olsa bile, mevcut kanunlardan hareketle konuya ilişkin şöyle bir açıklamada bulunma lüzumu hissetmiştir: Kanunen, adliye müdürleri ile istinaf savcılarını ve onlara bağlı savcı muavinlerini teftiş etme sorumluluğu vilayet adliye memurlarına aittir. Bu nedenle onlar üzerinde mülkiye kanadınca bir denetim hakkı oluşturmak düşüncesi kanunlara ve bilhassa kuvvetler ayrılığı esasına aykırı olacaktır. Hal böyleyken, imparatorluğun birçok bölgesinde mülkiye memurlarının kanun ve yetkiye aykırı olarak, denetim ve müdahaleden geri kalmadıkları duyulmaktadır. Bu nedenle Müsteşar Bey, şimdi Dâhiliye Nezareti'nden adlî kuvvetin bağımsız idaresini engelleyen teşebbüs ve müdahalelerin tekrarlanmaması için vilayetlere ve bağlı birimlere tebliğde bulunulmasını istemiştir.⁷⁵ Bu istek ise, en azından Aydın Valisi gibi, devlet işlerinin bir düzen ve sürat içerisinde görülebilmesi gayesiyle bütün memurların mesai saatlerine uymaları gerektiği yönünde bir tepkide dahi bulunamayan Dâhiliye Nezareti tarafından harfiyen yerine getirilecektir. Bu doğrultuda Adliye Müsteşarı'nın, Çine Kazası adliye memurlarının mesai devam durumlarına kaza kaymakamı tarafından yapılan söz konusu müdahalenin kabul edilemeyeceği, bu durumun kuvvetler ayrılığı esasına

⁷⁴ BOA, DH.MTV, 14/10; 21 Kanunuevvel 1327/3 Ocak 1912.

⁷⁵ BOA, DH.MTV, 14/10; 12 Kanunusani 1327/25 Ocak 1912.

ve kanun hükümlerine aykırı, ayrıca adlî kuvvetin idarî bağımsızlığını engelleyici bir davranış olduğu yönündeki beyanlarını içerir ve aksine davranmaktan kaçınmayı bildirir bir genelge 29 Ocak 1912 tarihinde öncelikli olarak Aydın'a, sonra bütün vilayete ve bağlı livalara gönderilmiştir.⁷⁶

Mesai saatlerine uyma veya uydurma ekseninde adliye ve mülkiye arasında yükselen gerilim sadece Nizamiye Mahkemeleri'nin bağlı olduğu personel ile sınırlı kalmamıştı. Dâhiliye Nezareti ayrıca, Şeyhülislam'a veya Meşihat'a bağlı olan Şer'îye Mahkemelerinin personeline mülkî kanattan gelen müdahalenin sebebiyet verdiği şikâyetleri de göğüslemek zorunda kalmıştır. 1912 yılının hemen başında, Merzifon Kaymakamı'nın Şer'îye Mahkemeleri personeline yeni mesai kanununa uydurma amaçlı müdahalesi Dâhiliye Nezareti'ni, hâlâ imparatorluk içerisinde manevî otoritenin ve Şer'î yargının en uç temsilcisinin şikâyetiyle karşı karşıya bırakmıştı. Şeyhülislam, 6 Ocak tarihli şikâyet ve uyarı kokan yazısının başında, Şer'îye memurlarının mesaiye devam edip etmediklerini denetleme hakkının Niyabet'e (Nahiye Kadılığı'na) ait hususlardan olduğuna dikkat çektiikten sonra şöyle devam ediyordu: Hal böyleyken, Merzifon Niyabeti'nden bildirildiği üzere, kaza kaymakamı ilgili memurlara müdahalede bulunmuştur. Oysa Şer'îye Mahkemelerinde görevli kâtip ve hademelerin tayin ve azil işlemleri naiblerin⁷⁷ başkanlığı altında teşekkül eden İlmiye Heyeti'ne (Encümen-i İntihab-ı Memurin-i İlmiyeye) ait olduğu gibi, kendilerine izin verilmesi ve mesai devam cetvellerinin incelenmesi de naiblere bırakılmış görevlerdendir. Dolayısıyla mülkiye memurları tarafından bahsedilen hususlarla ilgili herhangi bir müdahale kabul edilemez.⁷⁸ Bunun için Dâhiliye Nezareti'nden durumun bir genelgeyle bütün vilayet ve livalara tebliğ edilmesi gerekiyor. Ayrıca Dâhiliye ve Niyabet taraflarından hakikî lüzumu gösterir resmî bir evrak verilmedikçe ilmiye memurlarının maaşlarından kesinti yapılmaması gerektiğinin bütün maliye memurlarına bildirilmesi için Maliye Nezareti'nin de durumdan haberdar edilmesi şarttır. Şeyhülislam'ın son talimatı ise cereyan edecek bütün bu yazışma ve gelişmelerden başta Merzifon Naibliği olmak üzere diğer Şer'î makamların haberdar edilerek, onlara icabının icra kılındığının beyan edilmesidir.⁷⁹

Aşağı yukarı aynı zaman dilimi içerisinde, 1912 senesinin hemen başında, Şer'î yargı ile idareyi karşı karşıya getiren benzer bir hadise Eskişehir

⁷⁶ BOA, DH.MTV, 14/10; 16 Kanunusani 1327/29 Ocak 1912.

⁷⁷ Nâip/Nâib; vekil demektir. Şer'î Mahkemelerde kadılar adına çeşitli hizmetlerde vazife gören naibler vardı. Naiblerin sayısı; kadının tayin edildiği kazanın büyük veya küçük olmasına, dolayısıyla işlemlerin çokluk veya azlığına bağlıydı. Daha fazla bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 177.

⁷⁸ Hâric müderrislerinden Kadıaskere kadar, Şeyhülislam teklifiyle tayin edilen ilmiye mensuplarının denetlenmesi ve yanlış bir davranışları görüldüğünde cezalandırılması Meşihat Makamı'nın vazifeleri arasındaydı. Bkz. Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, Beyan Yay., İstanbul 2002, s. 280.

⁷⁹ BOA, DH.MTV, 14/10; 16 Muharrem 1330/6 Ocak 1912.

özelinde yaşanmıştı. Eskişehir Kaymakamı, bağlı bulunduğu Hüdavendigar Valiliği ile Dâhiliye Nezareti'nin Ekim 1911 tarihli telgraflarında yer alan "istisnasız bütün memurların gönderilen cetvelde yazılı vakitte vazifeleri başında bulunmaları gerektiği" yönündeki ibareden hareketle yeni mesai kanununu uygulama sahasına aktarmaya niyetlenmişti. Ancak kendi ifadesiyle adliye daireleri, eskiden olduğu gibi kendilerini kanundan müstesna addederek, her gün sabah ve akşam tutulan devam cetvellerine imza atmaktan kasıtlı olarak kaçınmışlardı. Bu nedenle ne yapılması gerektiği kaymakamlığın bağlı bulunduğu Kütahya Mutasarrıflığı'ndan sorulmuş, ancak cevap alınamayınca çaresiz *sükût* edilmişti. Öyle olunca da Adliye mensuplarının mesaiye devam edip etmediklerini denetim altına alabilmek mümkün olamamıştı. Derken, Eskişehir Niyabeti'nden kaymakamlığa Meşihat Makamı'nın 4 Ocak 1912 tarihli emrinin bir sureti ulaştı. Emir kısa ve netti: "Şer'îyye memurları cetvele imza atmayacaktır." Oysa Hüdavendigar Valiliği'nden alınan telgrafta "istisnasız bütün memurların aynı denetime tabi oldukları" kayıtlıydı. Böylece kafası iyice karışan Kaymakam Bey, gerek Adliye gerekse Şer'îyye memurları hakkında nasıl bir yol takip etmesi gerektiğini yeniden Kütahya Mutasarrıflığı kanalıyla valilikten sormak zorunda kalmıştı.⁸⁰ Sorusu, 6 Şubat 1912 tarihinde Hüdavendigar Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yöneltildi ve Kaymakam'ın tespit ettiği çelişkinin giderilmesi talep edildi. Çünkü valiliğin de dikkat çektiği üzere, Dâhiliye Nezareti'nden alınan 21 Haziran 1910 tarihli yazının son fırcasında "mesai saatlerini belirleme ve denetleme hakkının bütün memurları kapsayan en yüksek mülkî amire ait olduğundan, bu münasebetle memurların meseallerine düzenli bir şekilde devam etmelerinin teminat altına alınmasına gayret edilmesi gerektiğinden" bahsedilmişti. Bu fıkra nedeniyle Dâhiliye ve Adliye Nezaretleri ile Bâb-ı Meşihat arasında yadsınamaz bir görüş ayrılığı doğduğuna vurgu yapan Hüdavendigar Valisi "şu muhtelif nokta-i nazarların birleştirilmesiyle durumun bildirilmesini" temenni etmişti.⁸¹

Mesai saatleri konusunda adliye-idare çatışması sadece mülkî amirlerin yargı mensuplarını yeni mesai kanununa uymaya zorlama ve uymayanlara cezaî işlem uygulama yoluna gitme veyahut adlî-idarî kuvvetin birbirinden ayrıldığını benimsememe ya da kabullenememe gibi sebeplerden kaynaklanmamıştır. Çatışmanın temelinde imparatorluğun bütün resmî dairelerinde müşterek bir mesai saati oluşturabilme çabasının çoğunlukla adlî birimlerce baltalanmasının daha büyük bir yeri olmuştur. Bir kısım evrak bu iddiaya şahitlik eder. Mesela, 1909 senesinde, Dâhiliye Nezareti'nden merkez daireler için geçerli olan mesai saatlerine taşra memurlarının da uyması

⁸⁰ BOA, DH.MTV, 14/10; 15 kanunusani 1327/28 Ocak 1912.

⁸¹ BOA, DH.MTV, 14/10; 24 Kanunusani 1327/6 Şubat 1912.

yönünde umumî bir genelge yayınlanmıştı. Bundan kısa bir süre sonra, 2 Eylül 1909 tarihinde Erzurum Valisi'nden nezarete bir yazı ulaştı. Yazısında, Adliye personeli hariç diğer memurların mesai saatlerinin genelgeye uygun olarak düzenlendiğinden bahsettikten sonra bütün memurların çalışma saatlerinde bir birliklilik sağlanabilmesinin ancak adliye memurlarının idarî birimlerde görevli meslektaşları gibi mesai saatlerine uymaları sayesinde mümkün olabileceğine vurgu yapmıştı. Bunun için de durumun bağlı buldukları nezarete bildirilmesini istemişti. İsteği; zaten Dâhiliye Nezareti yöneticilerinin imparatorluk bürokrasisine çekidüzen verme faaliyetlerinde üzerinde en fazla çalışma yaptıkları konulardan birisi olduğundan gayet olumlu karşılandı. Bunun içindir ki “millet işlerinin zamanında görülmesi maksadına dayanarak şu ahvalin taşrada da istisnasız uygulanması gereklidir” açıklamasıyla ve durumun Erzurum ile diğer vilayetlerde görevli adliye memurlarına anlatılması isteğiyle Dâhiliye'den Adliye Nezareti'ne bir bildirimde bulunuldu.⁸²

1913 senesinde Adana Vilayeti, Dâhiliye Nezareti ve Meşihat arasındaki yazışmalar da, Osmanlı imparatorluk zemininde ve mesai özeline idare ve yargı çatışmasının ya da çakışmasının daha ağır basan sebebinin anlamaya yardımcı oluyor. O sene yaz mevsimine mahsus olmak üzere, bütün vilayet memur ve müstahdemlerinin alafranga saatle sabahları 9:00'da mesaiye başlamaları yönünde özel bir karar alınmıştı. Ancak Adana Valisi bizzat yürüttüğü teftişler neticesinde Şer'î Mahkemelerin öğleden 2 saat önce işe başlayıp aralıksız 6 saat mesai yapmak gibi başka bir çalışma saati belirlediklerini tespit etmişti. Bu nedenle 26 Mart 1913 tarihli bir yazı ile durumdan haberdar ettiği Dâhiliye Nezareti'nden (dairelerin mesai vakitlerinin birleştirilmesinin gerekliliğinden ve sağlayacağı faydadan uzun uzadıya bahsettikten sonra) gereğinin yapılmasına müsaade buyrulmasını talep etmişti.⁸³ Talebi, Dâhiliye Müsteşarı'nın 3 Nisan 1913 tarihli bir yazısıyla Meşihat'a iletildi. Müsteşarın, Adana Valisi'nin ifadelerine de yer verdiği açıklaması oldukça yerindeydi. Çünkü bütün memurların vazife başında bulunduğu zamanlarda mahkemelerin kapalı olmasının ve yemek tatili esnasında sadece mahkeme kâtiplerinin mevcut bulunmasının, işlerini halletmek için birçok resmî daireye müracaat etmesi gereken vatandaşın müşkül bir duruma düşmesine, özellikle köylüler için beyhude vakit geçirilmesine sebebiyet verdiğine dikkat çekiyordu. Bu münasebetle, mahkeme çalışanlarının, işlerin kolaylık ve hızlilik içinde halledilmesi maksadına aykırı

⁸² BOA, DH.MUİ, 3-2/65; 13 Ramazan 1327/28 Eylül 1909.

⁸³ BOA, DH.MTV, 14/10; 17 Rebiyülâhır 1331/26 Mart 1913.

olan mesai saati tanımaz davranışlarının giderilmesi için gerekli mahallere tebligatta bulunulmasını Şeyhülislamlık makamından talep etmişti.⁸⁴

SONUÇ

Aynı siyasî yapıya mensup olan memurların mesai saatleri için bir uyum ve birliktelik içerisine dâhil edilmesi çok basit ve aşılması aynı derecede kolay bir mesele gibi durabilir. Ama Osmanlı gibi çöküşe yüz tutmuş bir imparatorlukta mesai meselesi, üzerinde en fazla çaba sarf edilmesi gereken bürokratik problemlerden birisi haline gelmiştir. Bu ise Türkiye’de mazisi dile getirilmesi kadar yeni olmayan mahkemelerin bağımsızlığı veya kuvvetler ayrılığı gibi kavramlara sarılmayı yeni öğrenen adli personelin keyfi tutumundan kaynaklanmıştır. Çünkü devrin birçok bürokrati tarafından da ifade edildiği üzere, adli personeli mesai saatlerine özen göstermeye davet etmekle yargının bağımsızlığı arasında herhangi bir alaka yoktur. Hal böyleyken, onların mesai saatlerine karşı takındıkları keyfiliğin önünü alma amacı güden mülkî müdahaleler meselenin içinden çıkılmaz bir duruma dönüşmesine neden olmuştur.

Esasında adliye bürokratları daha nezaretlerinin teşkil edildiği andan itibaren kendi personelinin mesai saatlerine uydurmak için yoğun bir çaba içerisinde olmuş, o amaçla hazırlanan talimatname ve nizamnameler birbirini ardına yayınlanmıştı. Ama konu dışarıdan müdahale olunca, nezaret de personeliyle birlikte o günden itibaren Türkiye’de çok defa bir pelesenk hükmünde kalacak olan “yargının bağımsızlığı” ilkesine yaslanarak mülkî kanattan gelen müdahalelere göğüs germe gayretinde olmuştur. Bu ise Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devredilen bürokratik kültüre ilişkin çok da iyi yanları bulunmayan bir miras olarak kalmıştır.

⁸⁴ BOA, DH.MTV, 14/10; 21 Mart 1329/3 Nisan 1913.

KAYNAKÇA

- I.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Vesikaları
(Vesikalarnın tarihleri metin içerisinde Hicrî-Rumî/Miladî şeklinde gösterilmiştir.)
-Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR): 38/65.
-Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH.MUİ): 3-2/65.
-Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Belgeleri (DH.MTV): 14/10.
-Babiâli Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri (BEO): 3762/282135.
II.Gazeteler
-Tanin, "Adliye Teşkilatı", n. 937, 11 Rebiyülahir 1329/30 Mart 1327/12 Nisan 1911.
-Tanin, "İntizam-ı Devam", n.903, 8 Rebiyülevvel 1329/24 Şubat 1326/9 Mart 1911.
- III.Araştırma-İncelemeler
-Akdağ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. III, S.4-5, Ankara 1965, ss.139-157.
-Akgündüz, Ahmet, "Osmanlı Devletinde Adlî Teşkilât ve Yargılama Usulleri", *Yeni Türkiye*, (Yargı Reformu Özel Sayısı), S.10, Ankara 1996, ss.966-991.
-Akgündüz, Murat, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, Beyan Yay., İstanbul 2002.
-Akman, Ahmet, "Osmanlı Devletinde Hukuki Yapı ve Adlî Teşkilatta Tanzimat Sonrası Gelişmeler", *Yeni Türkiye*, (Yargı Reformu Özel Sayısı), S.10, Ankara 1996, ss.1002-1018.
-Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İletişim Yay., İstanbul 1993.
-Belgesay, Mustafa Reşit, "Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı", *Tanzimat*, C. I, MEB Yay., İstanbul 1999, ss.210-220.
-Bingöl, Sedat, "Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu", *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı I), Siyaset ve Teşkilat, S.31, Ankara 2000, ss.751-763.
-Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara 1991.
-Cihan, Ahmet, *Reform Çağında Osmanlı İlmîye Sınıfı*, Birey Yay., İstanbul 2004.
-Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara 1991.
-Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti, Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2008.
-Doğan, Muzaffer, "Divan-ı Hümayun'dan Babiâli'ye Geçiş", *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı I), S.31, Ankara 2000, ss.474-485.
-Durhan, İbrahim, *Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
-Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2008.
-Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2004.
-Ergenç, Özer, "Osmanlı Klâsik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı II), S.32, Ankara 2000, ss.346-353.
-Eryılmaz, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul 2006.
-Findley, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbiâli (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul.
-Gökbilgin, M. Tayyib, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkisi", *Belleten*, C. XXXI, S.121, Ankara 1967, ss.93-110.
-Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yay., Ankara 2003.

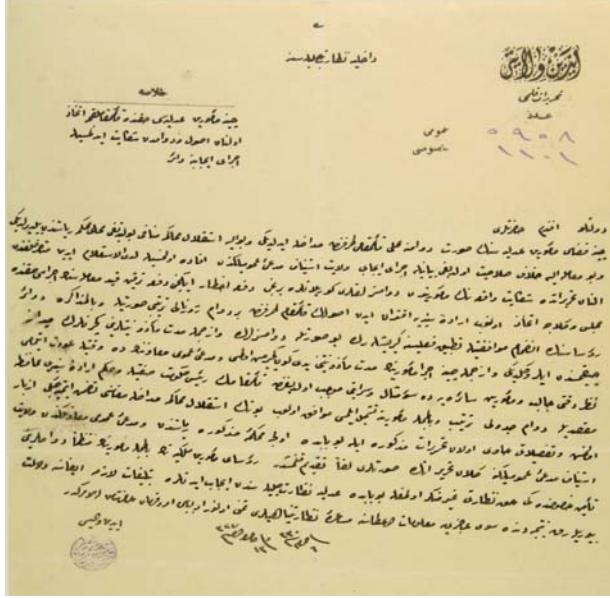

- İnalcık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Belleten*, C.XXIII, S.92, Ankara 1959, ss.575-610.
- İnalcık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten*, C.XXVIII, S.112, Ankara 1964, ss.623-690.
- İnalcık, Halil, "The Rûznâmçe Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Müftülük Archives", *Turcica*, XX, Paris 1988, ss.251-275.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2005.
- İnalcık, Halil-Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yay., Ankara 2006.
- Karaal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK Yay., Ankara 1983.
- Kilim, Esra Ergüzeloğlu, *Türkiye'de Adalet Yönetimi-Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.
- Kuran, Ercüment, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti'nde Adlî Islahat", *Yeni Türkiye*, (Yargı Reformu Özel Sayısı), S.10, Ankara 1996, ss.992-994.
- Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yay., Ankara 2007.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yay., Ankara 2007.
- Nagy, Kaldy, "Kadı", *El*, C. IV, (New Edition), Leiden 1997, s.375.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C.IX, S.1, Ankara 1976, ss.95-107.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yay., Ankara 1994.
- Shaw, Stanford J. - Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, Çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul 2000.
- Şen, Murat, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı I), S.31, Ankara 2000, ss.686-698.
- Şentop, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yay., İstanbul 2005.
- Tahiroğlu, Bülent, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.III, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss.588-601.
- Tural, Erkan, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye Ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", *AÜHFD*, C.57/2, Ankara 2008, ss.223-252.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. TTK Yay., Ankara 1998.
- Üçok, Coşkun, "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Hukuk", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II-III, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss.574-579.
- Yakut, Esra, *Şeyhülislamlik, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitapyayınevi, İstanbul 2014.
- Yavuz, Hulûsi, "Adliye Nezareti", *TDV.İA*, I, İstanbul 1988, ss.389-390.

EKLER

Ek-1: Aydın Valisi'nin, Çine Kazası adliye memurlarının mesai saatlerine uymamalarından kaynaklanan probleme ilişkin olarak Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 1911 tarihli yazısı.
(BOA, DH.MTV).

Ek-2: Adliye Nezareti'nin, personelin mesai saatlerine özen göstermeleri yönündeki talimatnamesinin *Tanin Gazetesi*'nde yayınlanan bir sureti

